

Az épület előtörténete

Egyes kutatók szerint az illír, mások szerint a kelta-eraviszk lakosok „bővizű forrás”-hely nevéből származik a latinosan etimologizált Aquincum (ill. eredeti írásmóddal „Aqvincvm”) elnevezés, amivel a római Pannonia provinciában a mai Buda-Óbuda területét jelölték. A terület római kori beépítettségének intenzitását a kutatás még nem tisztázta, de nem lehetett lakatlan az északi polgár- és katonaváros római és a mai várhegyen lokalizálható eraviszkusz földvár közti terület sem. Erről tanúskodnak a fürdővel szemközt lévő Malom-tónak a húszas években történt leeresztésekor a tó mélyén felfedezett római eredetű falak, és egy felirat Claudius császár korából: "aquae calidae superiores et inferiores", ami azt jelenti: "alsó és felső meleg vizek".

A 13. századtól vannak okleveles adataink a felhévízi hévizes malmokról, a jenői vagy felhévízi révátkelőről, és a terület gazdagságának másik pilléréről, a szőlőművelésről.

A 16. sz. elején Oláh Miklós, a későbbi esztergomi primás a budai gyógyvizeket is ismertető topográfijában erre a területre teszi a „Forum Geyzae”-t, azaz Géza király vásárterét.

A Szent Lukács Fürdő előtörténete mégis eléggé bizonytalan, az épület monográfusai eddig a Császármalom építését Musztafa budai pasának tulajdonították. Az bizonyos, hogy akkor már működött ebben funkciójában. Több, különböző tájakról idevetődött utazó (Edward Brown, illetve Evlija Cselebi) is említi leírásaiban, mint a lőpormalom fürdőjét.

Ezért a legtöbben a török-korra teszik az első megfogható épület kiépítését, de a terület és a régi ábrázolások elemzése talán mélyebb következtetéseket is lehetővé tehet. Ha figyelmesen szemléljük a Császármalom ábrázolásait, és a hely 19. századi térképeit, azt látjuk, hogy a négy hengeres saroktoronnyal épített, többé-kevésbé szabályos, erődszerű épület azon a ponton állt, ahol a Rózsadomb, ill. a József-hegy keleti oldala és a Duna közt legjobban elkeskenyedett a parti út. Az erőd maga is ráépült egy hatalmas támfalra, ami a Malom tavat felduzzasztotta. Ez a támfal, egy szakaszon ma is része az épületnek, a Frankel Leó utcán, a Zsigmond közti lépcső melletti ferde szakaszon. Az 1884-es, illetve az egy évvel későbbi keltezésű helyszínrajzokon látszik az erőd elbontása, és a mai nagy úszómedencék megépítése után ábrázolja a fürdőt, de mindkét rajzon látszik az a zsiliprendszer, ami az erődtől északra levezette a malomtó többletvizét.

Az épület rokona lehet azoknak a 14. századi elő-erődöknek, amiket a városfalak nagy-forgalmú kapuzatainak védelmére építettek szerte Európában, ha a rondellát nem tartották elég biztonságosnak. Megjegyzendő még, hogy éppen a vízparti erősségekben volt gyakori ez a forma, ahol a támadás több irányból is várható volt.

A jelentősebb elődépületek még, az említett, az erődtől északra álló, észak-déli irányú, téglalap alaprajzú és az attól keletre fekvő, L-alaprajzú malomház, melyeket több térkép és ábrázolás megörökített, ezeket 18. századnak vélhetjük, sőt az előbbinél a középkori építés sem kizárt (ld. Vasquez 1837-es metszete: „a törökjárom idejébeli Tsászármalom, Ó-Budán a Főútszán/Die Kaisermühle aus den Türkischen Zeiten, in Altofen Hauptgasse.”

A fürdő területe sokáig kamarai tulajdonban maradt, Buda visszavétele után ugyanis I. Lipót rendelete a fürdőket többnyire kincstári tulajdonban tartotta, a hévforrások stratégiai jelentősége (állandó malom, vízierő, víznyerés etc.) miatt. Ezeknek az úgynevezett „királyi felső hévizeknek” az északi részét - a mai Császár-fürdő területét, 1702-ben Ecker János sebészorvos vásárolja meg, a déli részt, melyet már akkor is Szent Lukács, az orvos-evangelista nevével említenek, csak 1884-ben sikerül Palotai Fülöpnek a kincstártól megvásárolni. Ekkor kezdődik a terület gyors felvirágzása, mely a fürdőt egycsapásra monarchia- sőt Európa-szerte híres fürdőhellyé avatja.

Az épület építéstörténete

Úri (azaz férfi) termálfürdő (a mai Termálfürdő rész) A Kaisermühle dél-keleti tornyát magába fogadó épület tervezője az a Wellisch Sándor és Wellisch Gyula lehetett, akiknek a fent említett helyszínrajza fennmaradt 1885-ből. Az így kialakított épület a lóverseny-pálya alakú medencéből, a volt torony kör-alaprajzú medencéjéből, és egy négyzetes, négy pillérrel osztott nagymedencéből állt. Ezt egészítette ki körben, egy traktusnyi mélyen a kiszolgáló helyiség sor: az utca felé két sarok-rizalitos fejpület, az északi kabinsor, délről egy szabálytalan, boltozott közlekedő-rész és keleten egy bonyolult alaprajzú fogadó-öltöző zóna. Az utóbbi homlokzat középtengelyében volt a bejárat. Eköré a magépület köré épülnek később, hagymahéj-szerűen, a további traktusok: délről az irodák, és a büfé-pihenőterek (1912., Körössy Albert és Kiss Géza), nyugatról újabb kazán-traktus (1922. Szentgyörgyi Gyula és Hikisch Rezső). A földszintes épületre előbb faszerkezetű, majd falazott öltöző-emeletet húznak, végül kórházzá, majd irodává alakítják (a mai ORFI Igazgatóság).

A női termálfürdő első formájában - a fennmaradt tervek szerint - ugyancsak a Wellisch-testvérek munkája volt, de fennmaradt, 1885-ös datálású beadványi helyszínrajzuk alapján, felhasználták az „L”-alaprakzú 18. századi, parti malomépületet. Az épület ugyanarra a kis belső térre nézett, amire a Népfürdő/Nagyszálló és az „úri” termálfürdő, csak - ma is meglévő - déli kapuzattal. Az egy-, helyenként háromszintes épület kilencosztatú alaprajza megőrizte az elődépület „L”-alakját, és feltehetőleg a fölé a forrásfogalás fölé épült, ami ma is keretezi a hidegvizű „Római”-forrást. Az épület déli traktusát Hikisch 1922-ben - udvarszélesítés miatt - elbontja, így a fedett forrás részben az udvarra került.

Az Északi Iszapépület rész: Az iszapfürdő és a hidegvizű úszómedencék külön épültek, eredetileg faszerkezetű körülhatárolással, kabinsorokkal, első formájukban nagyjából az erőd 1860-as évekbeli elbontását követően. Ezzel a tengellyel párhuzamosan folyamatosan át-meg-átépült egy hosszúkás épület, a hajdani északi malomrészek maradványain. Nay Rezső 1891-es datálású terve szerint ruhaszellőztetőt alakítottak ki belőle, a Zsigmond utcai homlokzati toronnyal, épp azon a helyen ahol a homlokzat mai tornya áll.

A déli, férfi uszoda udvartérre néző lehatárolása 1900-ban kap kétszintes, kéttraktusos épített lehatárolást, Böhm Henrik az udvartér felé a gőzfürdők homlokzatához igazodó, neoreneszánsz modorban, az uszoda felé viszont épületrésze szecessziós téglamustrázattal fordul. A mai, váltott pillérközű árkádsor ennek a modernizált, vagy lepusztított maradványa.

A leírt ruhaszellőztetőtől északra és az iszaptó utcai traktusaiban a Kristály névvel forgalmazott ásványvíz palackozóüzeme épül fel. Első épületei egytraktusos, faszervezetű, téglalap alakú udvart közrefogó barakkok voltak. Ezeket váltja fel az a már modern, öntöttvas-idomacél-tégla szerkezetű üzem, melyet Böhm Henrik 1904-es keltezésű rajzairól ismerünk. De az új épületet már néhány évtizeddel később átépítik, új funkciók is bekerülnek, pl iszappakoló; a már említett Szentgyörgyi és Hikisch építészek több változatot is készítenek, és végül modern, monolit vasbeton pillérvázás épületrészekkel válik 4 szintessé az épület, teljesen körbefogva az egykori iszaptó-, mai élménymedencét.

Hikisch és Szentgyörgyi az épületegyüttest egybefogó, neoklasszicista homlokzatokat alakítottak ki. Lebontják a női termál-épület keleti traktusát és homlokzatosítják. Kialakítják a férfi termál-épület mai árkádós bejáratát.

A húszas évek végén még egy tervező-páros neve szerepel a beadványi terveken: Rothauser Lajos és Rothauser József; eszerint ők alakítják ki az iszapfürdő ma is álló monolit vasbeton pillér-vázás épület-keretét, és építik át a férfi termál-épületszárny emeleti öltözőit, kórházi funkcióra. A kutatók szerint itt is Hikisch lehetett a valódi tervező, aki valamilyen eleddig rejtélyes munkaviszonyban állt a terveken megjelölt építészekkel.

„Nagyszálló”: Stílusa alapján ekkor, vagyis a reformkor és a kiegyezés közt épülhetett a későbbi „Nagyszálló” elődépülete, nagyjából a mai alaprajzi rendszerrel, 18+4+18 tengelyes homlokzattal. Feltehető, hogy a Nagyszálló utolsó átépítője az 1800-as évek végén ugyanaz a Ray Rezső, aki az északi épületrész, a Thermál szálló tervezője volt a már említett tulajdonos Palotai Fülöp felkérésére. Örököse Palotai Rezső és tulajdonostársai 1893-ban részvénytársasággá alakították át a Lukács fürdőt, erről ad hírt a hihetetlen mód épségben fennmaradt porcelán-majolika fal a mai pincében, ami jelenleg helyreállításra és méltó bemutatásra vár.

Bejárati előcsarnok az egykori Thermal szálló és az iszapfürdő közt először Körössy és Kiss építészek terveznek egy bonyolult alaprajzú előcsarnok-rendszert. Az iszapcsarnok mai formájában 1950 körül már elkészült, egy korabeli protokollárisan beállított fényképfelvétel tanúsága szerint. A Thermal szálló udvari lépcsőház-tömbjét lábakra állították és kiváltották. A rafinált, háromhajós, trapéz alakú térben türkiz színű pirogránit burkolatú oszlopsorok és nyíláskeretezések találhatóak, míg a két kiváltó-oszlop tükör-burkolatot kap. A tér közepén futurisztikus hatású automata ivókút állt: egy ugyancsak pirogránit burkolatú építmény, ami ma már nem található meg.

A Szent Lukács fürdő telkén délen álló üzem-igazgatósági épület eredetileg két részből állt. Duna-parti vége egy négyzetes pavilon volt, melyet kis kertrész közbeiktatásával követett egy hosszabb, téglalap alaprajzú épület. Az épületet vagy elődjét eredetileg Nay Rezső tervei szerint építették meg, mint nyári vendéglőt a Nagyszállóhoz kapcsolódóan. A mai épület egybefüggő, a parti elemmel, és traktusmélysége is különbözik az étterem csak helyszínrajzról ismert, rizalitokkal megmozgatott traktusától.

A Lukács fürdő un. ivócsarnoka, ami az utcai bejáratnál található különálló épület,

1937 körül épült, eredetileg nyitott lehetett, bizonytalan, hogy a mai travertin-burkolatos finom, tartózkodó klasszicizmusa építéskor, vagy a háborús újjáépítés szocreál viszonyaiban jutott megvalósulásra. Érdekes az a feszültség is, ami a térköpeny és az általa befoglalt színes márványokból faragott, neoreneszánsz, illetve art deco kútfoglalás közt fennáll, mindenképpen erősíti, az amúgy is meglévő „genius loci”-t.

1946-ban a Császár fürdő egyesült a szomszédos Lukács fürdővel, a szálloda helyiségeibe az Állami Reuma Kórház és Balneológiai Kutatóintézet került. 1951-ben beolvadt a volt Irgalmas kórház, és megalakult az ORFI (Országos Reuma- és Fürdőügyi Intézet, ma Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézet), többi részt a Fővárosi Fürdőigazgatóság, mai nevén Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. kapta. Napjainkban is az ORFI és a Lukács Fürdő megosztva üzemel az egykori „St. Lukásbad” épületegyüttesében, míg az Irgalmas Rend Kórháza a szomszédos épületben található a Zsigmond közben.